

**1920-ci illər Azərbaycan mühacirət nəsrində milli
istiqlal hərəkatının inikası
(hekayə janrı örnəkləri əsasında)**

Aysel Əfəndiyeva

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: saib.efendiyev@gmail.com

Annotasiya. Məqalədə 1920-ci illər Azərbaycan mühacirət nəsrinin aparıcı mövzularından biri olan milli istiqlal mücadiləsinin inikası problemi araşdırılmışdır. Mühacir yazarların milli azadlıq ideyalarının qabarıq şəkildə əks olunduğu əsərləri, o cümlədən «Annə, gördüm», «Cəfər bəy», «Gülzar xanım», «Əlifoglu Məhərrəm», «Zərif Əfəndi», «Yıldırım», «Vətən qaldı», «İntiqam alan kölgə», «Qəzetçi Seyyid» hekayələri araşdırmaya cəlb edilərək, məzmunu və ideyası geniş şəkildə təhlil olunmuşdur. Həmçinin, məqalədə Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini bərpa etməsindən sonra mühacirətin ədəbi irsinin aktuallığı məsələsi önə gətirilmiş və bu sahədə aparılmış araşdırmaların əhəmiyyəti vurğulanmışdır.

Məqalədə belə bir yekun qənaət ifadə edilir ki, M.Ə.Rəsulzadənin, M.B.Məhəmmədşadın, F.Əmircanın və b. hekayələri istər mövzu, istər ideya, istərsə də sənətkarlıq baxımından 1920-ci illər Azərbaycan mühacirət nəsrinin diqqətəlayiq örnəkləridir. Düşünürük ki, bu əsərlər yeniyetmə və gənclərin vətənpərvərlik ruhunda tərbiyələnməsində güclü təsir göstərəcək, onların istər milli mənlilik şüurunun formalaşmasında, istərsə də, bədii zövqlərini oxşamaq baxımından mühüm rol oynayacaqdır.

Açar sözlər: mühacirət, nəsr, hekayə, milli istiqlal, mübarizə

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 16.05.2021; qəbul edilib – 19.05.2021

**Reflection of national independence movement
in Azerbaijani emigration prose of the 1920s
(on the basis of examples of story genre)**

Aysel Afəndiyeva

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: saib.efendiyev@gmail.com

Abstract. In the article is studied the reflection problem of national independence movement, one of the leading subject in Azerbaijani emigration prose of the 1920s. The works of immigrant writers in which the ideas of national liberation are vividly reflected, as well as the stories such as “Mother, I saw”, “Jafar Bey”, “Gulzar Khanim”, “Alifoglu Maharram”, “Elegant Effendi”, “Lightning”, “Homeland remained”, “The shadow that revenged”, “Journalist Sayyid” are researched and their content and idea is extensively analyzed. In the article the relevance of the literary heritage of emigration after Azerbaijan regained its independence is put forward and the importance of researches in this field is highlighted.

In the article it is concluded that the stories by M.A.Rasulzade, M.B.Mahammadzade, F.Amirjan and others are remarkable examples of Azerbaijani emigration prose of the 1920s in terms of subject, idea and mastery. We think that these works will influence on adolescents and youth to be brought up in spirit of patriotism and it will play an important role in forming their national self-consciousness and artistic pleasure.

Keywords: emigration, prose, story, national independence, struggle

Article history: received – 16.05.2021; accepted – 19.05.2021

Giriş / Introduction

Sovet hakimiyyəti illərində siyasi ideologiyanın tələbilə mühacirlərin yaradıcılığına müraciət etmək, onların əsərlərinin nəşri və təbliği ilə məşğul olmaq mümkünsüz idi. 1991-ci ildə Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini bərpa etməsilə mühacirət ədəbiyyatımızın öyrənilməsi sahəsində əhəmiyyətli işlər görülməyə başlanmışdır. Bu baxımdan, Bəkir Nəbiyev, Əziz Mirəhmədov, Elçin, Nikpur Cabbarlı, Ramiz Abutalıbov, Vaqif Sultanlı, Abid Tahirli, Şahbaz Musayev, Şamil Qurbanov kimi tanınmış tədqiqatçılar mühacirlərimizin ədəbi irsinə dair bir sıra məqalə, monoqrafiyalar yazmış, dissertasiyalarda, digər tədqiqat işlərinin müvafiq fəsillərində onların həyat və yaradıcılığına geniş şəkildə toxunulmuşdur.

Əsas hissə / Main part

Azərbaycan mühacirət nəsrini janr baxımından rəngarəng olduğu kimi, mövzu cəhətdən də çoxşaxəlidir. Milli istiqlal mücadiləsinin bədii əksi isə hər zaman mühacirət nəsrində aparıcı mövzulardan olmuşdur. Mühacirətşünas alim filologiya elmləri doktoru Nikpur Cabbarlının da qeyd etdiyi kimi, «Milli istiqlal mücadiləsinə bilavasitə bədii tədqiqatın predmetinə çevirərək, onun müxtəlif dövrlərini, yaddaqalan məqamlarını epik lövhələrdə canlandıran əsərlər az deyildir. Eyni zamanda belə bir fakt da diqqətəlayiqdir ki, bu əsərlərin müəllifləri, bir qayda olaraq, istiqlal mücadiləsinin bilavasitə fəal iştirakçısı olmuş insanlar, M.Ə. Rəsulzadə, M.B. Məhəmmədzadə, N.Şeyxzamanlı kimi tanınmış şəxsiyyətlərdir» [1, s.46].

Məqalədə 1920-ci illər Azərbaycan mühacirət nəsrində sözügedən problem «Yeni Qafqaziya» dərgisində «Mim» imzası ilə dərc olunmuş «Annə, gördüm», «Cəfər bəy» və «Gülzar xanım», «Əlifoğlu Məhərrəm», Dəmirçioğlu imzası ilə dərc olunmuş «Zərif Əfəndi», Mirzə Bala Məhəmmədzadənin «Yıldırım», «Vətən qaldı», Fuad Əmircanın «İntiqam alan kölgə», Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin «Qəzetçi Seyyid» hekayələri əsasında araşdırılacaqdır.

Mühacirət nəsrini örnəklərindən olan hekayələrin böyük əksəriyyətində milli azadlıq ideyaları qabarıq şəkildə öz bədii əksini tapmışdır. Belə əsərlərdən biri də «Acı xatirələr» başlığı altında «Mim» imzası ilə dərc olunmuş «Cəfər bəy» [2] və «Gülzar xanım» [3] hekayələridir.

Cəfər bəy «Dünyaya millət üçün gəldim, millət üçün də gedirəm»-deyən, həbsdə olarkən qarşılaşdığı məktəb yoldaşı Yusif bəyə, «bir ölüm üçün nədən yenə bıyıqlarını endirdin»- deyərək ölümü heçə sayan, ölümdən bir an belə qorxmayan gənc, ucaboylu bir zabitdir. Amansız bolşevik rejiminin onun kimi gəncləri qurşuna düzməsinə baxmayaraq, xalq yenə də o cəlladlara boyun əymir, öz məğrurluğunu, dayanıqlığını, iradəsini hər kəsə nümayiş etdirirdi.

Qazax həbsxanasında saxlanılan Cəfər bəyə yazdığı məktubda onu mətanətli olmağa, düşmənə qarşı rəşadətlə mücadilə aparmağa dəvət edən Gülzar xanım da belələrindən idi. Bu məğrur qadın vətən, millət və milli istiqlal naminə düşmənlərlə mücadilə edən həyat yoldaşı ilə fəxr edir, beşikdəki süd qoxulu körpə yavrusunu da bu ruhda böyüdəcəyini, ona namuslu yaşamağın hər şeydən üstün olduğunu anladacağını söyləyir. «Millətimizin, istiqlalımızın, yeni yüksəlmiş milli bayrağımızın, bütün müqəddəsətimizin vəhşi düşmənləri ilə yaptığın cihaddan dolayı səninlə iftixar edəcəyəm. Əmin ol ki, beşikdəki oğlunu Gəncə müharibələrinin (1920-ci il mayın 26-31-də Gəncədə sovet işğalına qarşı baş vermiş xalq üsyanı nəzərdə tutulur – A.Ə.) hekayələri ilə böyüdəcəyəm. Namussuz yaşamaqdansa namusla ölmənin mücərrah olduğunu kəndisinə anladacağım! Düşmən köksünü nişan alan ala gözlərini öpərim, əzizim...» [3, s.14-15/238].

Milli istiqlal hərəkatının inikası baxımından diqqəti çəkən əsərlərdən biri də «Mim» imzası ilə çap olunmuş «Əlifoğlu Məhərrəm» [4] hekayəsidir. Müəllifin dilindən nəql olunan bu əsərdə Məhərrəmin erməni üsyanını yatırmaq üçün Qarabağ cəbhəsinə gəldiyi bildirilir. Onun, eyni

zamanda, 2 il əvvəl, yəni 1918-ci ildə Şəkidən gəlmiş könüllülərin komandiri qismində türk ordusuna kömək məqsədilə Göyçay cəbhəsinə yollandığı haqqında da məlumat verilir.

Məhərrəmi şəxsən tanıyan müəllif onunla dəfələrlə görüşmüş, Bakıdan Tiflisə fərar etmək istəyərkən təhlükələrlə qarşılaşanda nə edəcəyini bilmədiyindən, Məhərrəmdən kömək almaq üçün evlərinə getmiş və sonuncu görüşləri də elə orada baş tutmuşdu. Bu görüş son idi, çünki bir yığıncaqda hökumətin kəndlilər üçün heç bir şey etmədiyini, əhali bir parça qəndə möhtəkən, vaqonlarla sərvətin Rusiyaya daşındığını vurğulamış, zavallı kəndlilərin heç olmazsa, yataqlarının əllərindən alınmamasını, bu məsumların səbəbsiz yerə həbsxanalara atılmamasını tələb edərək etiraz səsinə yüksəlmiş və bunun da nəticəsi olaraq, amansız bolşeviklər tərəfindən həbs olunaraq dərhal qurşuna düzülməsi haqqında əmr verilmişdir. Əsgərlər tərəfindən Ləkiyə aparılarkən işğalçı rus ordusuna xidmət edən Əliheydər Qarayevin «İndi mənə tanıdınmı» sualına köksünü açaraq çəkinmədən «Sənin Tiflisdəki «Şeytanbazarı»n məhsulu olduğunu zətən bilirdim» cavabını vermiş və «La ilahə illallah» deyə torpaqlara sərilmişdir.

Əlifoğlu Məhərrəm yaşadığı müddətdə el-oba içində namus və qeyrəti ilə məşhur bir vətənpərvər idi. Şəhadəti ona Azərbaycanda geniş bir şöhrət qazandırmışdır. Əlifoğlu ölkənin mənkiyədar (mənkiyə-önəmli şəxslər, ulular və din adamlarının həyatları və gördükləri işlər haqqında yayılan hekayə - A.Ə.) bir şəhidi olmuşdur.

1920-ci illər Azərbaycan mühacirət nəsrində milli istiqlalın, xoş gələcəyin uzaqda deyil, çox yaxında olduğuna dərin inam hissi «Mim» imzası ilə dərc olunmuş «Annə, gördüm» [5] hekayəsində öz bədii əksini tapmışdır.

Gecədən xeyli keçməsinə baxmayaraq, bir çoxları kimi Leyla xanımın da gözlərinə yuxu getmir, hər an Çeka əsgərlərinin qapını döyərək Süleyman bəyi tutub aparacaqlarından, ailəsinin başsız qalacağından əndişələnir. Lakin onun bu narahatlığı səbəbsiz deyildir. Çünki hər gecə bir qapının döyüldü əbəs yerə - bir bəhanə ilə şəhər sakinlərinin Çeka tərəfindən aparılması «bir adət»ə çevrilmişdir.

Leyla xanımın ailəsində də o «müdhiş» hadisə baş verdi. Qapı döyüldü və ...

Olub-bitənləri başa düşüb hönkür-hönkür ağlayan azyaşlı Əhmədi sakitləşdirməyə çalışan ananın – o zavallı qadının sel kimi axaraq yavrusunun saçlarını isladan göz yaşlarını kim siləcəkdə, ona kim təsəlli verib ovudacaqdı?!

Hekayəni oxuduqca ana-balanın keçirdiyi bu hissləri yaşamamaq, onların dərdinə şərik olmamaq, göz yaşlarını saxlamaq qeyri-mümkündür.

Bir neçə aydır ki, yoldaşına yemək apan Leyla xanım uzun müddət Çekanın qapısında gözlədikdən sonra ərinin ölüm xəbərini aldıqda belə qəlbində iztirablar çəkməsinə baxmayaraq, öz mətanətini yenə də əldən vermir və oğluna atasının ölüm xəbərini bildirmir. Lakin bu gizlilik uzun çəkmir. Əhməd məktəb yoldaşlarından bütün gerçəkləri öyrənir, atasının məzarını ziyarət edib, onun xatirəsinə ehtiramını bildirir.

Lakin bu olaylar istiqlal mücadiləsinin qələbəsinə bəslədikləri sarsılmaz inamı nə Əhmədin, nə də Leyla xanımın qəlbindən silib ata bilər. «Zavallı uşaq sellər kimi axan göz yaşları ilə bütün ruhunu yaxan bu atəşi guya söndürmək istəyirdi...Göz yaşları arasında birdən sordu:

- Annə, babam «Yenə öz hökumətimiz Azərbaycanımız olacaq» deyirdi. Olacaqmı, annə?

- Olacaq, yavrum, olacaq!» [5, s. 16/322].

Dəmirçioğlunun «Zərif Əfəndi» (6) hekayəsi də araşdırdığımız mövzu baxımından diqqəti çəkir. Hekayənin baş qəhrəmanı Zərif mətin və çalışqan bir milliyyətçidir. Çekistlər tərəfindən sorğu-suala tutulub Müsavat partiyası haqqında məlumat verilməsi tələb olunsada, «Bildiyim bir sirr yoxdur», – deyərək susmağı tərcih etmiş, qarşılığında çoxlu maddi yardım ediləcəyi vədi verilməsinə baxmayaraq, təhdid və təsirlərə əhəmiyyət vermədən millət yolunda ölməyi qürur saymışdır. «Hayır, fayda etməz, mənə öldürəcəklər deyə təkrar etdi. Fəqət mən bundan qorxmuyorum. Millət yolunda ölüyorum. Məmnunum. Səni çağırmaqdan məqsədim yalnız odur ki, rəfiqəmlə kiçik uşaqlarım qalıyor. Arkadaşlar onları unutmasınlar, deyə əlavə etdi» [6, s.14/239].

Milli istiqlal uğrunda mübarizəyə qalxan xalqın bolşevik istilasına qarşı barışmaz mövqeyini əks etdirən əsərlər içərisində M.B.Məhəmmədzadənin “Yıldırım” [7] hekayəsi xüsusi yer tutur. Hekayə, Azərbaycan istiqlalını Türkiyə istiqlalı qədər mənimsəyən və öz yurdu kimi sevərək uğrunda canını qəhrəmancasına fəda edən Yusif Camal bəyin ruhuna ithaf olunaraq yazılmışdır.

Yusif Camal bəy 1919-cu ildə Lənkəranı bolşevik-daşnak dəstələrindən xilas etməkdə böyük köməkliklər göstərmiş və xalq arasında “paşalıq” rütbəsi almış bir türk çavuşudur. Bakıda Bayılov həbsxanasından xilas olunduqdan sonra Lənkərana fərar edərək Piran məhləsindəki milliyyətçi “asilər”in başına keçmiş, getdikcə dairəsi genişlənən üsyanlar etməyə başlamışdır. Onun başçılıq etdiyi üsyançılar Astaranı azad etmiş, Lənkərana yaxınlaşmaqda idi. Lakin bu qeyri-bərabər döyüşdə böyük rus qüvvəsinə hücum edən Yusif Camal şəhid olmuşdur.

Hekayə doğma diyarımızın təbiətinin gözəlliyinin, əzəmətli Qafqaz dağlarının, göz-qamaşdırıcı şimşəyi ilə çaxan ildırımın təsviri ilə başlayır. Təsadüfi deyildir ki, əsərin qəhrəmanı da xalq tərəfindən İldırım adlandırılmışdır. İldırımın həqiqi kimliyi istər xalqa, istərsə də rus ordusuna sona qədər gizli qalmışdır. Fəqət onun dumanlı dağlarda məskən salması və arabir zübur edərək düşmən ordusuna qarşı amansız mübarizə aparıb yenidən dağlara çəkilməsi hər kəsə məlum idi.

Bu xalq qəhrəmanı haqqında əhali arasında əfsanəvi hekayələr dolaşırdı. Dağlara duman gəldiyi gün göy guruldayıb şimşək çaxarsa, hər kəs İldırımın bir yerə, bir rus ordusuna hücum edib böyük ziyan vuracağını gözləyirdi. Həqiqətən də elə olurdu. Hətta əsərin sonlarına yaxın iki rus əsgərinin dialoqundan da aydın olur ki, çekistlər də buna inanır, İldırımın həbs etdikləri ailəsinin yerini dəyişərək başqa bir yerə aparırlar. Onlar yağış yağacağını bildikdən sonra fikirləşmişlər ki, yağışdan əvvəl həmişə dağları duman bürüyür, göy guruldayır və ildırımlar çaxır. Belə olduğu təqdirdə, İldırımın hücum edərək ailəsini xilas etmək istəyəcəyini düşünmüş və bu səbəbdən də ailənin yerini dəyişməyin faydalı olacağı qənaətinə gəlmişlər.

Bəzi dindarlar isə belə bir insanın mövcudluğuna şübhə ilə yanaşaraq, bütün bu hücum və zərbələrin təbii ildırım tərəfindən icra olunduğu qənaətinə gəlirdilər. Onlar belə hesab edirdilər ki, ildırımlar, buludlar, hətta Allah özü də rus istilasına qarşı mübarizə aparır və bu olaylar bolşeviklərə qarşı mücadilənin nə qədər müqəddəs olduğuna dair bir sübutdur.

İşğalçı ordunun əsgəri İncilab Şurasına İldırım haqqında məlumat vermiş, ailəsi, 9-12 yaşlarında iki qızı və 5 yaşlı oğlu həbs edilmişdir. Onun kiçik yavruları ilə bərabər yaxalanan qadını heç bir şeydən, heç kəsdən qorxmadan, məktub yazıb yoldaşını təslim olmaq üçün dilə tutmağa təhrik edənlərə rədd cavabı verir. Hətta ailəsinin mütləq surətdə məhv ediləcəyini duymaq belə bu məğrur qadını yolundan döndərmir. Qətl edilmək üçün təpə başına aparıldıqda isə övladının – “haniya, bunlar bizi öldürürlər” – sualına, “kafirlərin gülləsi adamı öldürməz” – deyə cavab verir.

Yazıçı bu məqamları qeyd etməklə, milli istiqlal uğrunda mübarizədə türk qadınının da soydaşları olan kişilərdən heç də geri qalmadığını, müqəddəs amal uğrunda canlarından belə keçməyə hazır olduqlarını, dönməzlik və mübarizliklərini vurğulamağa çalışmışdır.

Azərbaycan mühacirət nəsrinin istər məzmun, istərsə də dil və üslub cəhətdən mü-kəmməlliyi ilə seçilən örnəklərindən biri də “Vətən qaldı” [8] hekayəsidir. M.B.Məhəmmədzadə sözügedən əsəri Rəşt şəhərində olarkən yazmışdır. Hekayə müəllifin şəhər ətrafını dolaşmaq üçün dostu ilə bərabər gəzintiyə çıxması və azərbaycanlıların dəfn olunduqları məzarlığı ziyarət etməsilə başlayır. Yer ilə yeksan olmuş, qara torpaqdan ibarət bu məzarların üzərində nə daş, nə də bir nişanın olmaması, bir neçə il sonra tamamilə tanınmaz hala gələcəkləri düşüncəsi, qəbirlərin nə bir ana, nə bir sevgili tərəfindən ziyarət edilməməsi, göz yaşı axıdılmaması müəllifi dərinəndən kədərləndirir. Yazıçı bu anı təsvir etməklə sovet hakimiyyəti illərində günahsız insanların səbəbsiz yerə qətlə yetirildikləri azmış kimi, onların harada və necə dəfn olunduqları barədə yaxınlarına məlumat verilmədiyini vurğulamağa çalışmışdır.

Mavi və saf səmanı örtən, ətrafı donuq, qoxulu bir rəngə bürüyən qara buludların gətirdiyi yağışdan daldalanmaq məqsədilə girdikləri qəhvəxanada titrək və tutqun səslə söylənən bir şərqi

eşidirlər. Sonra məlum olur ki, bu qırıq və ağlar səsin sahibi yazarın məktəb yoldaşı, hazırda İran ordusunda xidmət edən mühacir Rəşiddir.

Rəşid başına gələn hadisələrdən dostunu xəbərdar etdikdən sonra Vətəndən hal-əhval tutur. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ordusunun ilk Ümumi (Baş) Qərargah rəisi general-mayor Həbib bəy Səlimovun, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Baş nazirləri Fətəli xan Xoyski və Nəsim bəy Yusifbəylinin, Cümhuriyyət Məclisi-Məbusanın (Parlamentinin) sədr müavini Həsən bəy Ağayev və digərlərinin öldürüldüyünü öyrənir. Aldığı məlumatlardan qəm dünyasına qər qalan Rəşid qəzəb və göz yaşları içərisində dillənir:

- Həp öldürmüşlər... Nə var öldürmüşlər... O halda kim qaldı!!.
- Üzünə baxdım. Sıtımadan solmuş yanaqlarında göz yaşı vardı.
- Sağ qalan, dedim. Çoxdur...
- Bütün rəisləri məhv etmişlər, bir kimsə ki qalmamış!..
- Xeyr, qalmışdır...
- Kim?..
- Onları yetişdirən Millət... Milləti yaşadan Vətən!.. [8, s. 16/127].

Müəllif hekayəni nikbin sonluqla bitirir. Bayırda günəş çıxmış, yağış bitmiş və ətraf yenə aydınlanmışdı. Dərin düşüncələrə dalan Rəşidin kədərdən yaşlar axıdan gözlərində sevincdən doğan təbəssüm oxunur və o, istilanın bitəcəyinə, nə qədər ki, Vətən vardır, vətənin şücaətli övladları sağdır, istiqlalın da gec-tez qazanılacağına inam bəsləyir. «... İstila bu bulud gibi keçicidir. Madam ki, vətən qalmışdır, İstiqlal ümidi də qalmışdır!» [8, s. 16/127].

Mühacirət nəsrimizdə milli istiqlal hərəkatının inikası baxımından diqqəti cəlb edən əsərlərdən biri də M.Ə.Rəsulzadənin «Qəzetəçi Seyyid» [9] hekayəsidir. Əsərin mövzusunı istiqlal naminə heç nədən qorxmayan, haqq bildiklərini çəkinmədən söyləyən mərd, ölümə sinə gərən gəncliyin tərənnümü təşkil edir. Qəzetəçi Seyyid də belə gənclərdəndir. O, qapı-qapı dolaşaraq abunələri, elanları paylayan, afişləri divarlara yapışdıran bir qəzetəçidir. Seyyid sadəcə adi bir qəzetəçi deyildi. «Qırmızı yanaqlarında həyat, saf gözlərində nəşə, gülər üzündə vəfa və sədaqət dolu bu sağlam vücudlu insan, eyni zamanda köksündə sağlam bir ruh daşırdı. Milli və vətəni qayələrlə yapılan nümayişlərdə Seyyidi daima vücudu ilə mütənəsb bir həyəcan qapları. Qocaman Azərbaycan bayrağını böyük bir vüqarla omuzuna alır, həyatının ən nəşəli anlarını yaşardı; o heç bir mükafat və ücret bəkləməyən həqiqi xalq vətənpərvərliyinin səmimi bir mütəmənli idi» [9, s. 11/183].

1920-ci il 27 aprel işğalının faciəsi ondan da yan keçmir. Bolşevik qəzetləri «Belaya» gəmisinin bolşeviklərə məxsus olduğunu yazır və onu kəşf edənə təhdid edirdi. Lakin Seyyid buna əhəmiyyət vermirdi, hətta ona qaçıb gizlənməyi məsləhət görsələr də, o, bunu lüzum görmürdü. Bu vətənpərvər gənc vətəninin mənfəətini qorumuş, hökumətindən gizli saxlanan bir silah deposunu aşkara çıxarmışdı. Nəhayət, tutularaq Çekaya aparılmış, artıq “Azərbaycan”, “İstiqlal” söyləyən gur səsi eşidilməz olmuşdu. Lakin dildən-dilə dolaşırdı ki, qəzetəçi Seyyid qurşuna düzülərkən mətanətini heç pozmamış, atılan qurşuna qəhrəmancasına sinə gərmiş və “Yaşasın istiqlal!” şüarı ilə şəhadət zirvəsinə yüksəlmişdir.

Azərbaycan mühacirət nəsrində milli istiqlal hərəkatının bədii əksi baxımından diqqəti cəlb edən əsərlərdən biri də Fuad Əmircanın «İntiqam alan kölgə» [10] hekayəsidir. Hekayədə baş qəhrəman Murad və onun nişanlısı Leylanın timsalında bolşevik istilasına qarşı xalq mücadiləsi canlandırılmışdır.

Haqqında bəhs etdiyimiz digər hekayələrdə olduğu kimi, bu əsərdə də qadınlar milləti üçün, vətənin bütövlüyü, istiqlalı naminə milli azadlıq mücadiləsinə can atır. Belə ki, Murad ailəsinin təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədilə onları etibarlı yerə aparmağa gəldiyini söylədikdə, Leyla etiraz səsinə ucaldaraq deyir:

“...Murad, mən də sizin gibi istiqlal üçün mücadilə edəcəyim, qəhrəman mücahidlərimizin yaralarını saracaq bir xəstə bakıcısı gibi çalışacağım, mənim də qürurum vardır, eşqinə layiq olmaq istərim!” [10, s.15/187].

Bütün şiddəti ilə davam edən Zaqatala üsyanı nəhayət, çoxsaylı hərbi texnika və kəmiyyətə üstün canlı qüvvə hesabına rusların qələbəsi ilə başa çatır. Qəsəbə yenidən istila edilir, əhali qətlə məruz qalır. Xəstə çadırlarında heç durmadan çalışaraq yaralılara yardım edən Leyla da düşmən mərmisinə qurban gedir. Muradın anası zavallı Zəhra xanımın nəşi köhnə bağ evində tapılır. Lakin Muradın 14-cü firqə onbaşısı Butosov tərəfindən öldürülərək uçuşma yuvarlanması haqqında Çeka rəisi İvanova raport verilsə də, onun cəsədini bütün söylərə rəğmən tapmaq mümkün olmur.

Ölümündən iki gün sonra Murad dalbadal bir neçə gecə kölgə kimi peyda olaraq söz verdiyi kimi, intiqam alır: dəhşətli partlayışlar törədir, qızıl ordu əsgərlərini qətlə yetirir. Hər sonrakı gecənin intiqamı daha acımasız olur.

Zəfər mərasimini qeyd etmək üçün general, komandir və çekistlərin bir araya topladığı salonda qəflətən peyda olan naməlum kölgə hər kəsi vahiməyə salır. Titrəyən dodaqlarda yalnızca bir kəlmə vardır: «Kölgə».

«Murad kölgə!...» deyə bağıran rəisə Murad cavab verir: «Əvət, kölgə, fəqət intiqam alan kölgə».

Bəli, həqiqətən də, Murad amansız və qəddar düşməndən son intiqamını almağa gəlmişdi. «Qəhrəman Murad əlindəki iki bombanı salonun ortasına fırlatmış, düşmənləri xurdəxaş və binanı bərhava etmişdi. Kölgə intiqamını almış, qəhrəman Murad da şəhid olmuşdu...» [10, s.16/188].

Bütövlükdə, «İntiqam alan kölgə» hekayəsi azadlıq eşqi ilə yaşayan və intiqam hissi ilə alışıb yanan Azərbaycan gənclərinin düşmən istilasına qarşı barışmaz mövqeyinin əksi baxımından mühacirət nəsrimizin dəyərli örnəklərindəndir.

Nəticə / Conclusion

Beləliklə, qeyd edə bilərik ki, araşdırmaya cəlb etdiyimiz hekayələr istər mövzu, istər ideya, istərsə də sənətkarlıq baxımından 1920-ci illər Azərbaycan mühacirət nəsrinin diqqətəlayiq örnəkləridir. Düşünürük ki, bu əsərlər yeniyetmə və gənclərin vətənpərvərlik ruhunda tərbiyələnməsində güclü təsir göstərəcək, onların istər milli mənlik şüurunun formalaşmasında, istərsə də, bədii zövqlərini oxşamaq baxımından mühüm rol oynayacaqdır.

Ədəbiyyat / References

1. Cabbarlı Nikpur. Azərbaycan mühacirət nəsr. Bakı: Elm və təhsil, 2011.
2. Mim. Cəfer Bey («Acı hatıralar» silsiləsindən). // «Yeni Kafkasya» mec., İstanbul, yıl 1(1923-1924) / «Yeni Kafkasya» (transliterasiyalı nəşr). I cild. Bakı, TEAS PRESS, 2018.
3. Mim. Gülzar Hanım («Acı hatıralar» silsiləsindən). // «Yeni Kafkasya» mec., İstanbul, yıl 1(1923-1924), sayı 15, s.14-15. / «Yeni Kafkasya» (transliterasiyalı nəşr). I cild. Bakı, TEAS PRESS, 2018.
4. Mim. Elifoğlu Muhərrem («Acı hatıralar» silsiləsindən). // «Yeni Kafkasya» mec., İstanbul, yıl 2(1924-1925), sayı 15, s.13. / «Yeni Kafkasya» (transliterasiyalı nəşr). II cild. Bakı: TEAS PRESS, 2018.
5. Mim. Anne, gördüm. // «Yeni Kafkasya» mec., İstanbul, yıl: 4(1926-1927), sayı 21, s.15-16. / «Yeni Kafkasya» (transliterasiyalı nəşr). IV cild. Bakı: TEAS PRESS, 2018.
6. Dəmirçioğlu. Zarif Efendi («Acı hatıralar» silsiləsindən). // «Yeni Kafkasya» mec., İstanbul, yıl 2 (1924-1925), sayı 15, s.14. / «Yeni Kafkasya» (transliterasiyalı nəşr). II cild. Bakı: TEAS PRESS, 2018.
7. Mirza Bala. Yıldırım. // «Yeni Kafkasya» mec., İstanbul, yıl 2 (1924-1925) / «Yeni Kafkasya» (transliterasiyalı nəşr). II cild. Bakı: TEAS PRESS, 2018.
8. Mirza Bala. Vatan kaldı! // «Yeni Kafkasya» mec., İstanbul, yıl 3 (1925-1926), sayı 8, s.15-16. / «Yeni Kafkasya» (transliterasiyalı nəşr). III cild. Bakı: TEAS PRESS, 2018.

9. Mim. Elif (Resulzade Mehmet Emin). Gazeteci Seyyid. // «Yeni Kafkasya» mec., İstanbul, yıl 3 (1925-1926), sayı 12, s.10-11. / «Yeni Kafkasya» (transliterasiyalı nəşr). III cild. Bakı: TEAS PRESS, 2018.
10. Emircan Fuat. İntikam alan kölgə. // «Yeni Kafkasya» mec., İstanbul, yıl 3 (1925-1926), sayı 12, s.15-16. / «Yeni Kafkasya» (transliterasiyalı nəşr). III cild. Bakı, TEAS PRESS: 2018.

Отражение движения за национальную независимость в азербайджанской эмигрантской прозе 1920-х годов *(на материале образцов жанра рассказа)*

Айсель Эфендиева

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан.

E-mail: saib.efendiyev@gmail.com

Резюме. В статье освещена ведущая тема азербайджанской эмигрантской прозы 1920-х годов – проблема отражения борьбы за национальную независимость. Проведен глубокий анализ содержания и идеи привлечённых к исследованию рассказов писателей эмиграции: «Увидел, мама», «Джафар бей», «Гюльзар ханум», «Алифоглу Махаррам», «Зариф эфенди», «Гром», «Осталась Родина», «Тень мести», «Газетчик Сеид», отчётливо воплощающих их идеи национальной независимости.

В статье также на первый план выведен вопрос актуальности эмигрантского художественного наследия после возрождения государственной независимости Азербайджана и подчеркнута значимость ведущихся в этом направлении исследований.

Окончательный вывод заключается в том, что рассказы М.Э.Расулзаде, М.Б.Мамедзаде, Ф.Амирджана и др., будучи образцами азербайджанской эмигрантской прозы 1920-х годов, как по теме, идее, так и мастерству заслуживают внимательного рассмотрения. Думается, что эти произведения окажут большое влияние на воспитание патриотического духа у подростков и юношества, сыграют значительную роль как в формировании у них национального духа, так и художественного вкуса.

Ключевые слова: эмиграция, проза, рассказ, национальная независимость, борьба